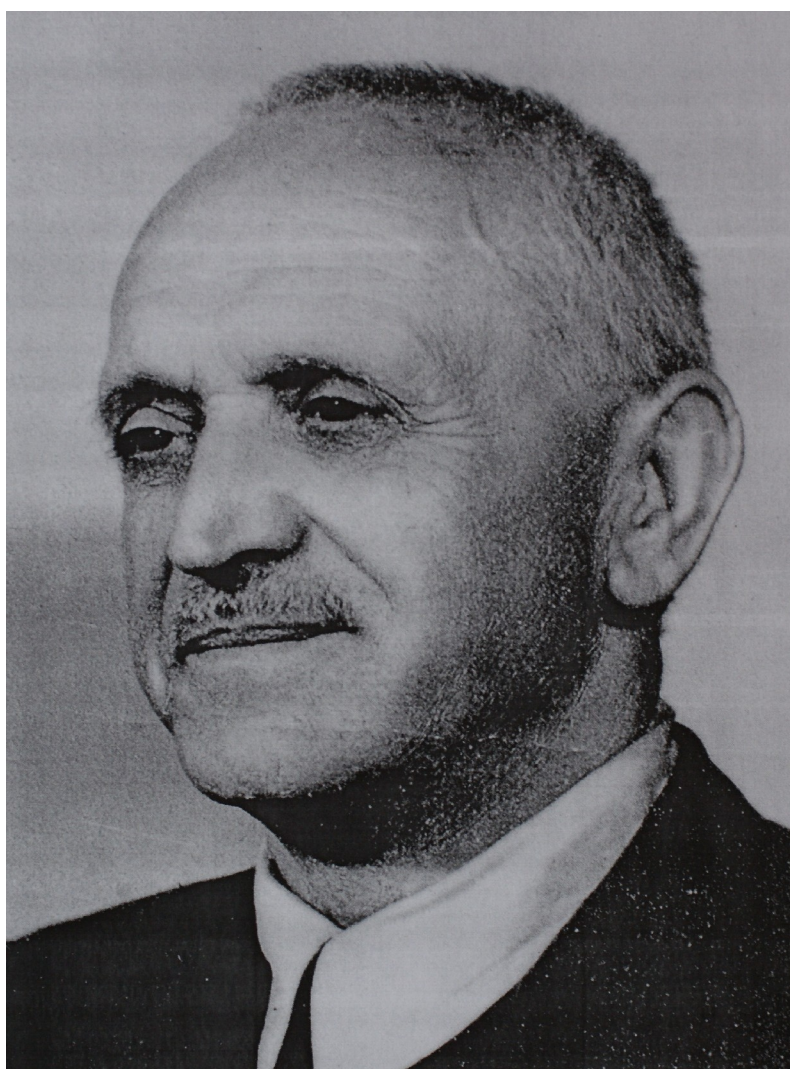

Emlékezés Jávorka Sándorra (1883–1961)

CSAPODY István

9400 Sopron, Tulipán köz 10.

A flórakutatókban és kimagasló terepkutató botanikusokban bővelkedő magyar botanikatörténet KITAIBEL PÁL (1757-1817), BORBÁS VINCE (1844-1905), SIMONKAI LAJOS (1851-1910), DEGEN ÁRPÁD (1866-1934) és SOÓ REZSŐ (1903-1980) neveivel jelzett csúcsai közül is kiemelkedik a korszakos jelentőségű utódnak, ill. kortársunknak, a Kárpát-medencében élő növényvilágra vonatkozó ismeretünk e századi összegzőjének szerény, egyszerű, mégis felülmúlhatatlan alakja: JÁVORKA SÁNDOR.

JÁVORKA professzor – ahogyan öt fél évszázadnál is tovább tartó munkatársi együttműködés alapján CSAPODY VERA nevezte, – avagy Sándor bácsi – ahogyan a szívjóságának és tudásának büvkörébe került tanítványai ma is emlegetik – a történelmi Magyarországon, a Hont megyei Hegybányán, Selmecebányától (ma Banská Štiavnica) nem messze, 1883. március 12-én született. Apja falusi

kovácsmester volt, aki a Rákóczi-féle szabadságharcban híressé vált JÁVORKA ÁDÁM családjának oldalágából származott, és aki korai halálával 6 gyermek gondját hagyta feleségére. Nem lehetett tehát felhőtlen a kis Sándor gyermekkorában sem, hiszen mint idősebb családtagnak, édesanyjának is segítenie kellett mindennapi munkájában és kisebb testvérei istápolásában. Mindennek ellenére jól tanult; beiratkozott a piaristák selmecebányai gimnáziumába és a református gimnáziumban érettségi bizonyítványt szerzett. Még csak 14-15 éves, amikor növényeket gyűjt és CSEREY ADOLF növényhatározójával ismerkedik. Segítségére volt ebben KMET' ANDRÁS (ANDREJ KMET') berencsfalvi plébános, később selmeci kanonok, jeles rhodológus, a Szlovák Múzeum Egyesület elnöke, akivel rendszeresen felkeresi az érdekes flórájú szigetehelyet, a Szitnyát, s akitől első ösztönzését is kapja pályaválasztásához. Erről később maga is megemlékezik „Kmet' András emlékezete (1841-1908)” című írásában; aki pedig Selmecebányán, ebben az ősi bányászvároskában, a magyar bánya- és erdőmérnök-képzés patinás bölcsőhelyén jár, láthatja őt bronzba öntött reverendájában őrt állani a templom főterén. JÁVORKA tanulmányait Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán (akkor még Természettudományi Kar nem lévén) ösztöndíjként folytatta, és 1904-ben természetrajz-kémia szakos tanári oklevelet szerzett. Először rövid időre, 1904. november 1-től 1905. április 30-ig az Egyetem Fűvészkertjében gyakornokoskodott, majd hajlamát követve FILARSZKY NÁNDORNAK, a jeles növénymorfológusnak és *Chara*-specialistának osztályán, a Magyar Nemzeti Múzeum Természettudományi Múzeuma Növénytan Osztályán, közismertebb nevén a Növénytárban helyezkedett el. Itt dolgozott különböző beosztásokban (a gyakornokságtól a múzeumőrséig és az osztályvezető-igazgatóságig) 1940-ben történt nyugdíjazásáig, s azon túl még további 20 éven át egészen haláláig. Kevés embernek adatik meg az, hogy pályakezdéstől élete végéig egyetlen munkahelyen bontakoztathassa ki tehetségét és kamatoztathassa szorgalmát. Néki osztályrészeül jutott ez a kegyelem, s talentumával hűen sáfarkodott a nemzet javára.

Képességeire korán felfigyelnek, s egészen fiatalon kifejlődött biztos szisztematikai ítélőképessége és elmélyedt ismeretei eredményeként már 20 éves korában, 1906-ban elfogadják azt a doktori disszertációját, amely a hazai vértő- (*Onosma*-) fajok feldolgozását tartalmazza. A dolgozat a *The Journal of Botany*-ban is napvilágot lát és osztatlan elismerést szerez, az általa új fajként leírt tornai vértő (*Onosma tornense* Jáv.) pedig mint legkiemelkedőbb bennszülött növényünk, az Európai Vörös Könyv 100 legritkább növényfaja között szerepel.

Sikerei nem kápráztatják el, céltudatosan hozzákezd a *Flora Hungarica* hatalmas anyagának rendezéséhez és a gyűjtéshez. Elkezd a nagy előd, KITAIBEL PÁL herbáriumát feldolgozni (1926-1936, 1945), publikációi revelációszámba mennek, rendszeresen tartott előadásai Botanikai Szakosztályban óriási tekintélyt biztosítanak számára. Közben pedig állandóan terepen gyűjt, s nemcsak a mai országterületet járja be, hanem a Kárpátok koszorúját, Erdély havasait, a Bácskát és Bánátot, az Alföldet és a Magyar Középegységet (nem szólva a Balkánról, különösen pedig Albániáról). Utinaplói szerint 2165 napot töltött terepen, az általa begyűjtött növények lapszáma pedig 22 319.

Így jut el 20 év kitaró munkájával, hogy autopszia alapján elkészítse nagy szintetizáló művét, a Magyar Flórát, a *Flora Hungarica*-t (1923), az ún. „nagy-Jávorkát”, botanikusaink évszázados álmát, amely hiteles, valóságos és ihletett képet rajzol a történelmi Magyarország flórájáról és tanúságot tesz a magyar géniusz kreativitásáról.

A kötetet „kisöccse”, az ún. „kis-Jávorka” – melyen nemzedékek nevelődtek – követte, majd a „hármasság” utolsó tagjaként 1929 és 1934 között folytatásos füzetekben napvilágot látott a „képes flóra”, az *Iconographia Florae Hungariae*: 4000 faj pontos, valóságos ábrájával s néhány színes akvarell-táblájával, CSAPODY VERA azonos értékű művészi munkájával. A páratlan vállalkozás lenyűgözött mindenkit és nélkülözhetetlen alapláma is. Ennek bizonyossága, hogy hasonló kiadása (az *Iconographia florae partis austro-orientalis Europae centralis*, német, ill. angol függelékekkel), minden botanikai intézmény féltve őrzött kincse.

JÁVORKA SÁNDOR további művei szüntelen áradással jelentkeznek: 1948-ban a Magyar gyógynövények (társszerzőkkel); 1951-ben a Magyar növényvilág kézikönyve I–II. (Soó Rezsővel); 1955-ben és 1962-ben a Harasztok és virágos növények határozója; 1957-ben Kitaibel Pál életrajza; ismeretterjesztő munkái közül pedig 1948-ban a Viruló természet továbbá a népszerű, 5 kiadást megért, CSAPODY VERA-val együtt készített Erdő-mező virágai. Utóbbinak Erdő-mező növényei című alakja jelen sorok írójától származik. JÁVORKA érdeklődése élete végén védett parkjaink és arborétumaink felé fordul, a

Kerti virágainkat még halálos betegen, a kórházi betegágyon korrigálja, s 1961. szeptember 28-án meghal.

Sokágú tevékenysége mindent átszött, aminek a botanikához köze volt. Jelentős hatást gyakorolt a magyar mezőgazdaság fejlődésére, ERDEI FERENCCEL és MÁTHÉ IMRÉVEL vállalkozott a „Magyarország Kultúrlórája” sorozat szerkesztésére: a száznál több tagú munkabizottság irányítására. Szoros kapcsolatot tartott az erdészettel, barátságban volt MAGYAR PÁLLal, részt vállalt a talajjelző növények összeállításában, korszerű növényföldrajzi szemléletével segítette az Alföld- és kopárfásítást, az orosz mezővédő erdősávokról írt növényföldrajzi tanulmánya kinyilatkoztatás. Könyvein kívül önálló dolgozatainak száma 220, az általa leírt új taxonok meghaladják a 122-t, a róla elnevezettek száma 40 és egyre gyarapszik. A magyar tudomány úgy tisztelgette, hogy megválasztja a Magyar Botanikai Társaság, majd a Magyar Biológiai Társaság elnökének, tiszteleti tagjának; a Magyar Tudományos Akadémiának 1936-ban levelező, 1943-tól rendes tagja, a szegedi Tudományegyetemnek 1936-tól rendkívüli egyetemi tanára, számos külföldi akadémia tagja, kétszeres Kossuth-díjas, és a mindenkori állam legmagasabb polgári kitüntetései tulajdonosa.

Tudósi mivoltánál csak egyszerűsége, közvetlensége, igaz embersége volt nagyobb. Az embereket munkájuk és belső értékeik szerint ítélte meg, s különösen szerette az ifjúságot. Nem volt, aki szakkérdésekkel ne fordulhatott volna bizalommal feléje, és élete valóban a „szeretetre méltó tudomány” izzásában égett el. Otthona a munkahelye volt, ahová élete alkonyán, megfáradt szívvel csak tanítványainak karjaira támaszkodva tudott naponta felmenni. Tudása abszolút tekintélyt biztosított számára, sokan keresték a Széchenyi-szigeten épült Vajdahunyad-vára parányi szobájában vagy a Flora Hungarica gyűjtemény alumínium szekrényeinek előtt. Személye fogalommal vált, eszmévé finomult, a Növénytár pedig európai műhely, minden botanikus zarándokhelye lett. Számítlan személyes találkozásom élménye ma is feledhetetlen: magam előtt látom a Budai-hegyekben, a Solymári falnál, Uzsán és Jeliben, Csákrberénynél Csókakő fölött; és a Növénytárban, fehér munkaköpenyben, herbáriumi lapok fölé hajolva, időtlenül.

Irodalom

- JÁVORKA S. (1906): Hazai *Onosma*-fajaink. (Species Hungaricae generis *Onosma*.) – Ann. Mus. Hung. 4: 406-449. + 2 tábla.
- JÁVORKA S. (1908): Kmet' András emlékezete (1841-1908). – Növénytani Közlemények 7: 77-78.
- JÁVORKA S. (1924-25): Magyar Flóra. (Flora Hungarica) – Magyarország virágos és edényes virágtalan növényeinek meghatározó kézikönyve. – Stúdium, Bp. 1307 pp. + térkép.
- JÁVORKA S. (1926): A magyar flóra kis határozója. – Stúdium, Bp. 346 pp. (2. kiadás: 1937.)
- JÁVORKA S. (1948, 1947, szerk.): Viruló természet. (I. A növények világa, II. A növény a gyakorlatban.) – Új Idők Kiadó, Bp. 387 pp. + 45 tab., 164 pp + 23 fig.
- JÁVORKA S. (1957): Kitaibel Pál. – Akadémiai Kiadó, Bp. 213 pp.
- JÁVORKA S. (1962): Haraszok és virágos növények határozója. – Tankönyvkiadó, Bp.
- JÁVORKA S. – AUGUSTIN B. – GIOVANNINI R. – ROM P (1948): Magyar gyógynövények. – Földművelésügyi Minisztérium kiadása, Bp. 494 pp. + 190 fénykép + II. kötet 190 színes tábla Csapody Verától.
- JÁVORKA S. – CSAPODY V. (1934): A Magyar Flóra Képekben. Iconographia Florae Hungaricae. – Kir. Magyar Természettud. Társ. – Stúdium, Bp. 576 pp. + XL színes tábla + 72 fénykép.
- (1975): Iconographia florae partis austro-orientalis Europae Centralis. – Akad. K., Bp. 576 pp. + XL színes tábla + index.
- JÁVORKA S. – CSAPODY V. (1958): Erdő-mező virágai. – Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 208 pp.
- JÁVORKA S. – CSAPODY V. (1962): Kerti virágaink. – Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 155 pp.
- JÁVORKA S. – SOÓ R. (1951): A magyar növényvilág kézikönyve. I-II. – Akad. K., Bp. 1120 pp.
- MÁTHÉ I. – PÓCS T. – SOÓ R. – ZÓLYOMI B. (1962) Búcsú Jávorka Sándor akadémikustól. – MTA Biol. Csop. Közlem. 5: 1-9.
- ZÓLYOMI B. (1962): Erinnerung an Sándor Jávorka (1883-1961). – Annls Hist.-Nat. Mus. Nat. Hung. 54: 7-26.

Jávorka Sándorról elnevezett növények:

1. *Onosma Jávorkae* SIMK. (Magyar Botanikai Lapok 1906, **5**: 385.)
2. *Hieracium sudeticum* STERNB. subsp. *Jávorkae* ZAHN (Ann. Mus Nat. Hung. 1910, **8**: 83.)
3. *Knautia Jávorkae* SZABÓ (Math. Termtud. Közl. 1911, **31** (1): 696.)
4. *Centaurea x Jávorkae* BUDAI et J. WAGNER (*C. carniolica x oxylepis*) (Magyar Botanikai Lapok 1916, **15**: 233.)
5. *Consolida orientalis* (GRAY.) SCHRÖD. f. *Jávorkae* (KOV.) SOÓ (Öst. Bot. Zeitschrift 1922, **71**: 240.)
6. *Asplenium x Jávorkae* KÜMMERLE (*A. lepidum x ruta-muraria*) (Magyar Botanikai Lapok 1922, **21**: 1.)
7. *Rosa Jávorkae* DEGEN (Magyar Botanikai Lapok 1922, **21**: 17.)
8. *Thymus x Jávorkae* LYKA & BOROS (*Th. parviflorus x serpyllum*) (MTÉ 1923: 202.)
9. *Rubus x Jávorkae* GÁYER (*R. Dryades x serpens*) (JÁVORKA: Magyar Flóra 1925: 515.)
10. *Melampyrum saxuosum* BAUMG. subsp. *Jávorkae* SOÓ (JÁVORKA: Magyar Flóra 1925: 1001.)
11. *Metaspheria Jávorkae* MOESZ (MTA Balk. Kut. 1926, **3**: 145.)
12. *Sclerophomella Jávorkae* MOESZ (MTA Balk. Kut. 1926, **3**: 145.)
13. *Orchis elegans* HEUFF. var. *Jávorkae* SOÓ (Notizbl. d. Bot. Gart. Dahlem 1926, **9**: 910.)
14. *Tilia Jávorkae* J. WAGNER (Magyar Botanikai Lapok 1926, **25**: 22.)
15. *Cymbella Jávorkae* KRENNER (MTA Balk. Kut. 1926, **3**: 110.)
16. *Rhinanthus Jávorkae* SOÓ (Feddes Rep. spec. nova 1929, **26**: 207.)
17. *Pulmonaria x Jávorkae* Gy. MAGYAR (*P. rubra x mollissima*) (Bull. Fas. 1929, **3**: 321.)
18. *Hieracium biflorum* AR.-TOUVET subsp. *Vucianum* f. *Jávorkae* ZAHN (Asch. et. Gräbn. Syn. 1929, **12** (1): 251.)
19. *Achillea Jávorkae* PRODAN (Bull. Acad. inalt. stud. agronom. Cluj, Memorii 1931, **2**.)
20. *Campanula cochlearifolia* LAM. subsp. *reflexa* f. *Jávorkae* HRUBY (Magyar Botanikai Lapok 1931, **28**: 266.)
21. *Mentha longifolia* HUDS. subsp. *Jávorkae* TRAUTM. (Botanikai Közlemények 1932, **29**: 115.)
22. *Cytisus absinthioides* JANKA var. *Jávorkae* STOJANOV (Bull. Bot. Bulg. 1932.)
23. *Bromus Jávorkae* PÉNZES (Magyar Botanikai Lapok 1934, **33**: 23.)
24. *Verbascum Jávorkae* SOÓ (*V. abietinum x lychnitis*) (Botanikai Közlemények 1935, **32**: 230.)
25. *Sorbus aria* (L.) CR. subsp. *Jávorkae* SOÓ (Acta Geobot. Hung. 1937, **1**: 222.)
26. *Delphinium intermedium* SOL. f. *Jávorkae* KÁRPÁTI (Botanikai Közlemények 1940, **37**: 19.)
27. *Helleborus odoratus* W. & K. f. *Jávorkae* HORVÁT (Borbásia 1940, **2**: 27.)
28. *Veronica scardiaca* GRIESEB. f. *Jávorkae* KELLER (Botanikai Közlemények 1942, **39**: 154.)
29. *Dianthus Jávorkae* (*D. armeria x saxigenus*) KÁRPÁTI (Botanikai Közlemények 1942, **39**: 119.)
30. *Carduus Jávorkae* L. VAJDA (*C. nutans x collinus x acanthoides*) (Botanikai Közlemények 1943, **40**: 398.)
31. *Chara Jávorkai* RÁSKY (NATURW. MON. 1945, **2**: 34.)
32. *Pyrus pyraeaster* (L.) BURGSD. var. *Jávorkae* PÉNZES (Agrárt. Egy. Közlem. 1949, **13**: 69.)
33. *Phacus Jávorkae* HORTOBÁGYI (Acta Bot. Hung. 1954, **1**: 97.)
34. *Kirchneriella Jávorkae* HORTOBÁGYI ((Acta Bot. Hung. 1954, **1**: 107.)
35. *Crataegus monogyna* JACQ. ssp. *transalpina* KERN. var. *Jávorkae* PÉNZES (Kert. Főisk. Évk. 1954, **2**: 123.)
36. *Euonymus verrucosus* SCOP. var. *sublaevifolius* BARÁTH f. *Jávorkae* BARÁTH (Botanikai Közlemények 1956, **46** (3-4): 237.)
37. *Gnaphalium silvaticum* L. var. *Jávorkae* PÓCS (Ann. Mus. Nat. Hung. 1957, **8**: 214-215.)
38. *Koeleria Jávorkae* UJH. (Fragm. Bot. 1961, **1**: 47.)
39. *Festuca amethystina* L. var. *austriaca* HACKEL f. *Jávorkae* ZÓLYOMI (Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung. 1962, **54**: 26.)
40. *Festuca javorkae* MÁJOVSKÝ (Acta Fac. Rer. Nat. Univ. Comen. Bot. 1962, **7**: 325.)
41. *Asplenium javorkae* VIDÁ (Acta Bot. Acad. Sci. Hung. 1963, **9** (1-2): 197-215.; syn.: *Ceterach javorkae* VIDÁ) SOÓ
42. *Cerasus fruticosa* nm. *javorkae* (KÁRP.) SOÓ 1965
43. *Hieracium megatrichum* BORB. subsp. *Jávorkae* VIDÁ (in lit., 1940)

-
44. *Javorkea* BORHIDI & JÁRAI-KOMLÓDI (Acta Bot. Acad. Sci. Hung. 1983 **29**: 13-27.)